TANULMÁNY

Nyertes és vesztes gazdaságok Magyarországon

Udovecz Gábor – Pesti Csaba – Keszthelyi Szilárd

Kulcsszavak: agrárpolitika, tesztüzemi rendszer, termelési szerkezet, beruházások.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az EU-csatlakozás után fokozódó piaci verseny, majd az elmúlt években kirobbant pénzügyi válság kihívásaira az agrárgazdaságban is megindultak az ellenszerkeresési próbálkozások, az élelmiszer-gazdaság egyes szereplői eltérő túlélési vagy továbbfejlődési stratégiát alakítottak ki, változtattak a termelési és költségszerkezetükön, értékesítési csatornáikon és technológiájukon.

Elemzésünk az élelmiszer-gazdaságon belül a mezőgazdasági alapanyag-termeléssel foglalkozik, ahol nem az átlagos termelőket veszi célba, hanem az EU-csatlakozás és az azóta eltelt évek nyerteseit és veszteseit. A tesztüzemi rendszer hosszú idősoros adatainak elemzésével arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen tényezők különböztetik meg a sikeres, tartósan jövedelmező üzemeket a sikertelen, veszteséges vagy jobb esetben stagnáló gazdaságoktól.

A ténylegesen lejátszódott és jelenleg is tartó folyamatok, a több év átlagában regisztrált események a globális kihívásokra nem egészen azokat a magyar válaszokat sugallják, mint amelyeket az új agrárstratégiából sokan előszeretettel kiemelnek. A nyertes gazdaságok a veszteseknél nagyobb területen gazdálkodnak, kevesebb állatot tartanak, a takarmányt főként saját maguk termelik, a vizsgált időszakban csökkentették az állatállományukat, beruházásaikat viszont jelentősen növelték. Magasabb hozamokat és jobb értékesítési árakat érnek el, jobban megfizetik a munkavállalóikat. A nyertes üzemek nagyobb részét vezetik mezőgazdasági képesítéssel rendelkező szakemberek.

Mind a szakmai irányításnak (szakképzés, szaktanácsadás, kutatás, logisztika, terelő-ösztönző szabályozás stb.), mind a szakmai szervezeteknek bőven van lehetősége példaértékű kezdeményezésekre, azonban az életképes, versenyképes és fenntartható fejlődésért legtöbbet maguk a gazdálkodók tehetnek! Az ő tulajdonukban/használatukban van a föld; rájuk vannak bízva az erdők, a mezők, a vizek; rajtuk áll az együttműködés, a szervezettség, az alkuerő. Maguk döntenek termelési szerkezetükről, piaci kapcsolataikról, saját maguk továbbképzéséről.

BEVEZETÉS

A földi élet fenntarthatósága szempontjából egyszerre, egyformán fontos a népesség élelmezése, a gazdaság és a lakosság energiaszükségletének kielégítése, valamint a természetes környezet (a természeti erőforrások) megőrzése a jövő nemzedékek számára is. Egyelőre ennek az összetett feladatnak nincsen a többség által elfogadható megoldása! Már a 2008.

évben az emberiség 40%-kal több erőforrást használt fel, mint amennyi újratermelődött (*Waskenagel, 2009*). A természeti erőforrások, illetve a mezőgazdasági nyersanyagok iránti igény a jövőben szinte valamennyi prognózis szerint dinamikusan emelkedni fog. Ezt a véleményt egyrészt a világ népességének gyarapodása támasztja alá: 2050-ben a jelenlegi mintegy 7 Mrd fő helyett 9 Mrd ember él majd a Földön. Ma 5 Mrd ember „keveset" fogyaszt, 1,5 Mrd fő pedig kifejezetten éhezik. A gazdasági trendek alapján a gyorsan fejlődő és nagy népességgel rendelkező országokban (Kína, Brazília, India) a fizetőképes középosztálybeliek lélekszáma is nő, akik nemcsak szeretnének jobban élni, hanem ehhez meg is fogják szerezni a kellő jövedelmet. Az OECD-FAO előrejelzései szerint 2008/09 és 2018/19 között a világ fogyasztása – a népességgyarapodás és az 1 főre jutó átlagos fogyasztás együttes hatásaként – növényi olajokból 34-35%-kal, cukorból 21-22%-kal, baromfihúsból 23%-kal, sertéshúsból 17-18%-kal, a fontosabb növényi termékekből – jelentős szóródással – 12-17%-kal fog bővülni. Így is marad legalább 1 Mrd éhező ember!

A globális kihívásokra nyilvánvalóan létezik globális válasz is: a termelékenység növelése a genetika módosításával, az innovatív műszaki-technológiai fejlesztésekkel, a szervezettség, a koncentráció fokozásával; vasfegyelemmel a termékpályák, az értékláncok teljes hosszában! Ez a globális recept egyelőre – úgy-ahogy – sok káros mellékhatással működik. Sokak nemtetszésére. Nagyobb baj, hogy egyáltalán nem bizonyított (nem is bizonyítható), hogy a fenntartható fejlődésnek ez az út a legjobb garanciája.

EURÓPAI UNIÓ: A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA SOROZATOS REFORMJA

Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája (KAP) nem más – az érdekek állandó ütközése és kompromisszumai mellett –, mint a változó viszonyokhoz való szüntelen alkalmazkodás, a reformok sorozata. Kezdődött az élelmezési biztonság, illetve az ezt garantálni hivatott közvetlen termelésösztönzés politikájával. Már a 90-es években előtérbe kerültek a környezetvédelmi szempontok, illetve az állatjóléti elvárások is. Az adófizető és szavazó (a mezőgazdaságtól, de a világ élelmezési gondjaitól is érintetlen, „jóllakott") európai polgárok egyre hangosabban követelték ki a termelés közvetlen támogatásának mellőzését s a közös pénzek jövedelembiztonságra, főleg persze vidékfejlesztési célokra történő átcsoportosítását. A különböző agrárkörnyezet-gazdálkodási, állatjóléti, élelmiszer-biztonsági előírások/támogatások egyértelmű üzenetet küldtek a gazdáknak: a mi életünk minősége, a mi versenyképességünk a legfontosabb, a termeléssel akár fel is hagyhattok!

Hasonló ambíciók mentén indultak el a 2014–2020-as időszakot átölelő újabb KAP-reform szakmai-politikai vitái is. Kezdetben reális veszélye volt annak, hogy a KAP megszűnik vagy érdemben csorbul, esetleg pénzügyi források csak vidékfejlesztési – ezen belül is elsősorban környezetvédelmi – célokra maradnak. A vita során azonban az alapvető élelmiszerek ára nem tért vissza a korábbi években megszokott viszonylag alacsony szintre. A harmadik világból egyre aggódóbb hangok jutottak el a KAP reformátoraihoz. A koncepcióban, majdan a tételes szabályozási tervezetekben is megszületett az európai kompromisszum: intelligens növekedést! Ez tehát azt jelenti, hogy az európai mezőgazdaság nem mond le a termelés növeléséről, de azt intelligensen, fenntarthatóan, az élelmiszer-biztonság s a környezeti értékek feletti szigorú őrködéssel teszi. Megtartja a KAP mindkét pillérét, de az elsőbe (a területtel, részben a termeléssel kapcsolatos támogatások körébe) az ún. alaptámogatás mellé tagállami választási lehetőségeket

helyez, illetve a támogatási keret 30%-át „zöld elemként" csak kíméletes, környezetbarát gazdálkodásra (vetésforgó, állandó gyep, ökológiai termelés) engedi felhasználni. Az ún. második pillér (vidékfejlesztési célok) – bizonyos, még nem végleges terelő szabályok keretei között – szintén az eddigieknél rugalmasabban, a tagállami döntések függvényében tölthető ki konkrét programokkal. A választék azonban egyértelmű: a közös forrásokat elsősorban a kiegyensúlyozottabb fejlődés, a foglalkoztatás, a fenntartható növekedés (az éghajlatváltozásra való felkészülés) elősegítésére ajánlott felhasználni. Mindent átszövő, mindent megelőző cél azonban az élet- és versenyképesség megszilárdítása innovatív gazdálkodással, hatékonyabb tudástranszferekkel, nem utolsósorban a fizikai termelőeszközök fejlesztésével.

MAGYARORSZÁG: LASSAN FORMÁLÓDÓ AGRÁRPOLITIKA ÉS FOLYAMATOS PIACVESZTÉS

A magyar (korábbi és a jelenlegi) agrárirányítás szándékai markánsan formálódnak, a valószínű tettek azonban még csak vázlatosan, a „Nemzeti Vidékfejlesztési Koncepció – 2020" című, a Kormány által elfogadott összefoglaló tézisek alapján képzelhetők el.

A látható irányok, irányváltások megértéséhez két alapvető körülményt feltétlenül célszerű előrebocsátani. Egyrészt az áhított EU-csatlakozásra való felkészülés igen féloldalas, szinte teljesen sikertelen volt. Az volt a szükséges irányítási-adminisztrációs kapacitások létrehozása szempontjából, az életbevágóan fontos termelési „bázisok" feljavítása, a hazai élelempiac EU-konform eszközökkel való megőrzése szemszögéből is. Különösen az volt a szereplők, a gazdák, az élelmiszeripar, a kereskedők, végül a fogyasztók felkészítése terén! Az EU-csatlakozás tehát a magyar agráradottságok méltányos és gazdaságos kihasználását alapul véve kiábrándulást hozott. Ez látszólag nagy ellentmondás, hiszen csatlakozás nélkül még rosszabb lenne a helyzet. A makrogazdasági csalódást főleg az alábbi fejlemények okozzák:

- az élelmiszer-gazdaság eltartóképessége túlzott iramban gyengül, számos kistérségben nyomasztó méretű a munkanélküliség;
- itthon igen gyors a piacvesztés, az élelmiszerek kiskereskedelmi forgalmából már jóval 30% feletti a Magyarországon is előállítható és korábban elő is állított importtermék;
- a hazai élelmiszeripar versenyképessége és innovációs ereje gyenge, ami hozzájárul ahhoz, hogy a behozatalban a magas hozzáadott értékű élelmiszerek, míg a kivitelben a mezőgazdasági alapanyagok dominálnak;
- az ágazati szerkezet nem fejlődik észszerű irányba: a gabonafélék és az olajos növények dinamikus fejlesztése mögött lemarad a kertészet, az állattenyésztés és a biomassza-hasznosítás is.

Másrészt el kell ismerni, hogy több előző kormányzati ciklus alatt megoldatlan maradt a nyugodt, a fejleszteni is merő gazdálkodás elemi feltétele: a többség által nem vitatható stabil birtokszerkezet kialakítása. Léteztek olyan lényeges, néha csak jelképes kérdések, teendők is, amelyek a korábbi agrárpolitikák tárházában nem kaptak kellő hangsúlyt, vagy csak a megtűrt szerepet játszhatták. Ilyen lehetőségnek nevezhető a „helyi gazdaság" (tájtermelés, helyi feldolgozás, helyi piacok) ösztönzése, a hungarikumok határozottabb védelme, illetve értékesítési csatornáinak létrehozása stb.

A formálódó, elveiben szilárdnak tekinthető új agrárpolitikának mindenképpen erénye a méltatlanul elhanyagolt területek felkarolása. Az ismert törekvések szerint ez az agrárpolitika a családi gazdaságok dominanciájára épít; erős ökoszociális agrárirányítást kíván megvalósítani, s „belülről kifelé" ajánlja az agrárépítkezést. Ez utóbbi

azt jelentené, hogy az erőforrásokat a helyi termelésre, feldolgozásra, fogyasztásra kellene koncentrálni, s a keletkező termékfelesleget először a legközelebbi városba, a további maradékot pedig esetleg exportra lehetne vinni.

Most és itt nem feladatunk ennek a felfogásnak és az agrárpolitika gyakorlati megvalósításának a tételes elemzése. A szándékok egy része helyes és megvalósítható; egy része pozitív, de a létező struktúrák között nehezen véghez vihető; más része helyes, reális, de aránytévesztő.

Az egyéni, esetleg szubjektív minősítés helyett azonban a „magyar választ" inkább a mai magyar valósággal szembesítsük!

A MAGYARORSZÁGI GAZDASÁGOK: NYERTESEK ÉS VESZTESEK

Elemzésünkben nem az átlagos mezőgazdasági termelőket vettük célba, hanem megpróbáltuk megkeresni az EU-csatlakozás és az azóta eltelt évek nyerteseit és veszteseit. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen tényezők különböztetik meg a sikeres, tartósan jövedelmező üzemeket a sikertelen, hosszabb időszak alatt is veszteséges vagy jobb esetben stagnáló gazdaságoktól. Milyen pályát futottak be 2004 óta a nyertesek, hogyan változtatták a termelési szerkezetüket és a termelési intenzitásukat, milyen ágazatokat fejlesztettek, hogyan alakították ki finanszírozási stratégiájukat? Mennyiben különbözik ez a vesztes gazdaságok útjától?

ADATBÁZIS ÉS MÓDSZER

Az alapadatok az *Agrárgazdasági Kutató Intézet* (AKI) által működtetett tesztüzemi rendszerre épültek. Az Európai Bizottság a Közös Agrárpolitika támogatására, a mezőgazdasági üzemek jövedelemalakulásának és gazdálkodásának nyomon követésére hozta létre ezt a reprezentatív információs rendszert, melynek elnevezése: Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat (angolul: *Farm Accountancy Data Network*, rövidítve: FADN). Az FADN magyar alrendszere, a mezőgazdasági tesztüzemi információs rendszer egyidejűleg szolgálja a hazai információszükséglet kielégítését, illetve az Európai Bizottság FADN-rendszeréhez történő kapcsolódást. A rendszer a mezőgazdasági vállalkozásoknál gyűjtött számviteli, valamint termelési adatokra épül, és alapvetően ezen vállalkozások jövedelmeinek alakulását vizsgálja, beleértve a befolyásoló tényezők (termékszerkezet, ráfordítások, árak, támogatások stb.) szerepének kimutatását is. A tesztüzemi rendszer eredményszemléletű, az egyéni gazdaságok (őstermelők és mezőgazdasági vállalkozók) adatait is a társas gazdaságokhoz (gazdasági társaságok és szövetkezetek) hasonló struktúrában tartalmazza, tehát az egyéni gazdaságoknak is van mérlegük és eredménykimutatásuk.

A mezőgazdasági üzemek csak az árutermelésre és a piaci értékesítésre való alkalmasságuknak megfelelő üzemméret fölött kerülhetnek be a megfigyelt mintába. Az üzemméretet a Standard Termelési Értékkel (STÉ) mérik, ami a gazdaságok tartós kibocsátását fejezi ki a termelőeszköz-ellátottság, a termelési szerkezet és a termőhelyi adottságok függvényében. A termelő tevékenységek (pl. 1 hektár búza vagy 1 db hízósertés) STÉ-jét a tevékenységek adott üzemben található méretével (hektárral és éves átlagos állatlétszámmal) megszorozva, majd a szorzatokat összegezve, *a gazdaság összes STÉ-jét* kapjuk, amit euróban fejeznek ki. A tesztüzemi rendszerben csak a 4000 eurónál nagyobb méretű gazdaságok szerepelnek. Ez az üzemméret 8-10 hektár gabona vagy 2 hektár gyümölcs termesztésének, illetve 3 tejelő tehén vagy 18 hízósertés tartásának felel meg.

Az adatbázisban szereplő több mint 1900 tesztüzem azt a 107 ezer mezőgazdasági termelőt képviseli, amelyek szintén 4000 euró STÉ-méretküszöb fölött helyezkednek el, s jelentős árutermelést folytatnak.

A KSH Általános Mezőgazdasági Összeírása szerint ez a 107 ezer gazdaság az összes mezőgazdasági terület 93%-át használja, és náluk található az állatállomány 87%-a. Az adatbázisban található üzemek adatait a súlyszámaikkal szorozva az egész hazai árutermelő mezőgazdaságra érvényes eredményeket fejezi ki.

Arra szeretnénk rávilágítani, hogy az EU-csatlakozás óta hogyan változott a mezőgazdasági termelők jövedelme, és a változást milyen tényezők befolyásolták. Azokat az üzemeket vontuk be az elemzésbe, amelyek 2004 és 2010 között folyamatosan szolgáltattak adatokat. Ez összesen 1136 gazdaságot, ezen belül 922 egyéni gazdaságot és 214 társas gazdaságot jelent. Ezek súlyozva – mint említettük – az árutermelő hazai mezőgazdaság gerincét képező 107 ezer gazdaságot képviselik.

A nyertes és vesztes üzemeket jövedelmezőségük alapján választottuk ki, melynek mérésére három mutatószámot használtunk:

(1) termelésiérték-arányos jövedelmezőség (adózás előtti eredmény/bruttó termelési érték);

(2) egyszerűsített cash-flow (mérleg szerinti eredmény + amortizáció egységnyi üzemméretre vetítve);

(3) munkajövedelmezőség ((adózás előtti eredmény + munkabérek)/éves munkaerőegység[1]).

A mutatók más és más szempontból utalnak a jövedelmező gazdálkodásra: a termelésiérték-arányos jövedelmezőség az egyik leggyakrabban használt jövedelmezőségi mutató; a cash-flow a pénzügyi stabilitást jellemzi, a munkajövedelmezőség pedig azt fejezi ki, hogy az üzem a tulajdonosok és a foglalkoztatottak számára együttesen mekkora jövedelmet képes termelni. (A mutatók függetlenek az üzem nagyságától, a cash-flow esetében ezt úgy értük el, hogy elosztottuk a korábban bemutatott STÉ szerint euróban kifejezett üzemmérettel.)

Ezt követően az 1136 tesztüzemet a 2004–2010 közötti hétéves időszakra számított három jövedelmezőségi mutató alapján rangsoroltuk, mégpedig az egyéni és a társas gazdaságokra. Ismeretes, hogy az egyéni gazdaságok nem számolják el a családi munkaerő bérköltségét, hanem a bérigény az adózás előtti eredményben jelenik meg, vagyis egy egyéni gazdaság adózás előtti eredménye a családi munkaerő bérével magasabb, mint egy ugyanolyan társas gazdaság adózás előtti eredménye. Ezenkívül az egyéni gazdaságoknak más a finanszírozási stratégiája, a kockázatvállalási és beruházási hajlandósága, más szempontok alapján döntenek a termelés bővítéséről vagy csökkentéséről, indokolt tehát a két csoport külön vizsgálata.

A három mutató szerint történő rangsorolást három különböző módszerrel végeztük el, majd azokat a mezőgazdasági termelőket tekintettük nyerteseknek, akik mindhárom módszer szerint a legjobb 25%-ban szerepeltek. Először mindhárom mutató szerint sorba rendeztük az egyéni és a társas gazdaságokat, majd a helyezéseket összeadtuk. Másodszor sztenderdizáltuk a mutatókat, és a három sztenderdizált mutató összegét rendeztük sorba, hogy a rangsorolásban az egyes mutatók arányai is szerepet kapjanak. Harmadszor kiszámoltuk mindhárom mutató természetes alapú logaritmusát, majd a logaritmizált mutatókat sztenderdizáltuk, végül ezeknek az összegeit rangsoroltuk. A logaritmizálásra azért volt szükség, mert a sztenderdizálás előtt „összehúzza" az adatsort, csökkenti a szórást. Azok az üzemek, ahol a jövedelmi mutatók a hét-

[1] Éves munkaerőegység: egy teljes munkaidőben foglalkoztatott, koránál és egészségi állapotánál fogva teljes értékű munkavégzésre alkalmas dolgozó éves munkaidő-teljesítménye, a kalkulációk során 2200 munkaórával vettük figyelembe.

éves időszak átlagában negatívak, tehát nincs logaritmusuk, a rangsor végére kerültek.

Meghatározva a legjobb egyéni és társas gazdaságokat, összehasonlítottuk a jövedelmezőséget befolyásoló mutatóikat a legrosszabb gazdaságok mutatóival. Nem pusztán egy adott év állapotára voltunk kíváncsiak, hanem elsősorban arra, hogy milyen változások történtek a nyertesek és a vesztesek termelési szerkezetében, finanszírozási stratégiájában, beruházásaiban a vizsgált hétéves időszakban. Az egyes évek között jelentősek az ár- és a hozamingadozások, ami nagymértékben befolyásolhatja a jövedelmet, a folyamatvizsgálatokat két, egyenként hároméves időszak adatainak összehasonlításával végeztük a 2004–2006. és a 2008–2010. évekre.

A jövedelmezőséget befolyásoló mutatókat három csoportba osztottuk: (1) finanszírozási, pénzügyi mutatók; (2) természeti adottságok és termelési szerkezet; és (3) a gazdaság vezetőinek szakmai hozzáértése.

EREDMÉNYESSÉGI MUTATÓK

A bemutatott összefüggések nem vélemények, nem hipotézisek, hanem a magyar agrárvalóság elmúlt éveket jellemző tényei. Arról tanúskodnak, hogy az adottságok és a gazdálkodók rátermettsége, szervezettsége, sorozatos döntéseik összeadódva, egymást erősítve határozott különbségeket generáltak az EU-csatlakozást követő években mind a tényleges fejlődésben, mind pedig az erre való képességben. Egyben hiteles, tárgyilagos információkat nyújtanak a jövőben követhető utakról. Az adottságok és a szerzett ismeretek, a szakmai, a vezetői kvalitások együttese által meghatározott eredmények, teljesítmények e mellett szólnak (1. táblázat).

Az egyéni és a társas gazdaságok termelésiérték-arányos jövedelmezősége (az egyéniek mutatójának eltérő tartalma miatt) közvetlenül nem vethető össze.

Az azonban szignifikáns különbség, hogy a nyertesek mutatója sokszorosa a

1. táblázat

Az eredményesség főbb mutatói, nyertesek (NY) és vesztesek (V)

Adat, mutató	M. e.	Egyéni gazdaságok				Társas gazdaságok			
		2008–2010 átlaga		Változás 2008–2010/ 2004–2006		2008–2010 átlaga		Változás 2008–2010/ 2004–2006	
		NY	V	NY	V	NY	V	NY	V
Termelésiérték-arányos jövedelmezőség*	-	0,39	0,07	116%	105%	0,17	–0,05	97%	89%
Munkajövedelmezőség*	E Ft/fő	9 026	1 211	157%	107%	6 137	1 273	129%	118%
Cash flow**	E Ft/E Ft STÉ	0,44	0,12	96%	80%	0,45	0,04	110%	102%
Beruházási támogatások**	E Ft/E Ft STÉ	0,017	0,006	123%	73%	0,034	0,018	151%	187%
Bruttó beruházás**	E Ft/E Ft STÉ	0,190	0,086	119%	82%	0,353	0,165	140%	105%
Saját tőke aránya	-	0,89	0,86	99%	107%	0,77	0,51	115%	97%
Eladósodottsági mutató	-	0,11	0,14	105%	72%	0,21	0,49	68%	105%
Likviditási ráta	-	7,79	7,85	82%	111%	3,71	1,17	118%	72%

* Az egyéni gazdaságok a dolgozó családtagoknak nem fizetnek munkabért, így a jövedelmezőségi mutatóik tartalmazzák a családtagok munkajövedelmét is. A társas gazdaságokkal közvetlenül csak a munkajövedelmezőségük hasonlítható össze.

** Ezeket a mutatókat egységnyi üzemméretre, vagyis ezer forint Standard Termelési Értékre vetítettük.

Forrás: AKI tesztüzemi rendszer adatai alapján saját számítások

veszteségének. Az egységnyi felhasznált munkára jutó jövedelmük is 5-7-szerese a fejlődésben lemaradtakénak. Természetesen mindezekkel összefüggésben a nyerteseknek nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb a pénzügyi helyezte: alacsonyabb az eladósodottságuk, jobb a likviditásuk, magasabb a sajáttőke-arányuk, mint a veszteseké. A kedvezőbb pénzügyi helyzet nemcsak az aktuális finanszírozási feladatok megoldását teszi náluk könnyebbé, hanem megteremti a fenntartható további fejlődés garanciáját: *a folyamatos fejlesztések, a szüntelen innovatív gazdálkodás pénzügyi forrásait!*

BERUHÁZÁSOK ÉS FINANSZÍROZÁSUK

A beruházások alakulása, és ezzel összefüggésben igénybevett fejlesztési támogatások dinamikája is a nyertes vállalkozók stratégiáját igazolja. A 2004/2006-os időszakhoz képest a nyertes egyéni gazdaságoknál a beruházások 19 százalékkal növekedtek, a vesztesek esetében hasonló mértékben visszaestek. A társas vállalkozások esetében az összes kategóriában növekedett a beruházási intenzitás, de a nyertesek növekedése négyszeres volt a vesztesek mutatójához képest. A fejlődési képesség szempontjából ez a sokténye zős körülmény döntő fontosságú! Minden agrárszereplőnek – agrárpolitikusoknak, gazdálkodóknak, feldolgozóknak és kereskedőknek – erre a tényre legalább annyi figyelmet kellene fordítani, mint a birtokpolitikára!

Ezt erősíti meg az eredmények nemzetközi összehasonlítása is (2. táblázat). Az EU-csatlakozást követő néhány év átlagában (2004–2009) a nyertes hazai gazdaságok jövedelme és beruházásai elérték az átlagos német, illetve osztrák gazdák szintjét. Ők vélhetően a jövőben is tartósan jövedelmezően gazdálkodnak, és a termelési technológiájukat is folyamatosan korszerűsítik. Ezzel együtt prognosztizálható a vesztesek lemaradása, amit az alacsony jövedelmi szint mellett a hat év átlagában is negatív nettó beruházások indokolnak. Ezek a gazdaságok ugyanis az elhasználódott eszközeiket sem tudták pótolni, valószínűleg a jövőben tovább romlik a technológiájuk színvonala, ami a termelés leépítéséhez vezethet.

A magas likviditási ráta, a más szektorokhoz képest alacsony eladósodottsági mutató arra hívja fel a figyelmet, hogy a mezőgazdaságban jelentős finanszírozási tartalék van, a termelők a jelenleginél jóval több hitelt vehetnének igénybe. Azonban a hitelekhez való hozzájutás nehézségei miatt (magas kamatterhek, bonyolult ügyintézés, erős vagyoni biztosítékok szükségessége) a jobb gazdálkodók is kénytelenek tevékenységüket az önfinanszírozó képességükhöz igazítani. A helyzet a nyertes, azaz a jövedelmező egyéni gazdaságok esetében különösen kirívó, az eladósodottsági mutatójuk a társas gazdaságokéhoz képest

2. táblázat
Jövedelem és beruházások nemzetközi összehasonlítása, 2004–2009. évek átlaga

Ország	Nettó hozzáadott érték	Nettó beruházás
	EUR/foglalkoztatott	
Németország	30 584	1 900
Ausztria	22 087	3 002
Lengyelország	5 126	101
Magyarország (nyertesek)	26 840	2 440
Magyarország (vesztesek)	3 784	–662

Forrás: FADN-adatok alapján saját számítások

csupán a fele. Az egyéni gazdaságok üzleti alapon történő finanszírozása a jövőbeni fejlesztések kulcsa, azaz az egyik kitörési pont lehet.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK, TERMELÉSI SZERKEZET

A kívánatos jövőkép, a fenntartható fejlődés, végtére pedig természetesen a birtokszerkezet, a birtokpolitika szempontjából mindig heves vitákat kiváltó kérdés az adottságok ügye, a de facto helyzet, amin a gazda nem tud változtatni. A mai állapot egy része valóban ilyen. Vannak azonban olyan elemei is, amelyek rövid távon ugyan determinációként segítenek/bénítanak, de hosszabb távon változtathatók, a gazdálkodók döntésein múlnak. Ilyen például a termelési szerkezet (3. táblázat).

Egy dolog első látásra azonnal nyilvánvaló, noha sokan ezt is vitatják: nagyobb halmazokon mérve, jelentős számú gazdaságot alapul véve a mérethatékonyság a mai piaci-közgazdasági feltételek mellett – gazdálkodási formától függetlenül – egyértelműen kimutatható. Ez a tény azonban nem zárja ki a kivételeket, a kicsik sajátos helyzetben elérhető versenyképességét sem. A társas gazdaságok mezőgazdasági területtel mért üzemmérete ugyan nyertes/nyertes viszonylatban nyolcszorosa az egyéniekének, míg vesztes/vesztes relációban csak öt-hatszorosa. Ugyanerre az összefüggésre pedig termelési értékkel jellemezve tízszeres, illetve hatszoros különbség adódik! A nyertes egyéniek azonban átlagosan szintén több mint háromszor nagyobb mezőgazdasági területen gazdál-

3. táblázat

Az adottságokban megmutatkozó főbb különbségek, nyertesek (NY) és vesztesek (V)

Adat, mutató	M. e.	Egyéni gazdaságok				Társas gazdaságok			
		2008–2010 átlaga		Változás 2008–2010/ 2004–2006		2008–2010 átlaga		Változás 2008–2010/ 2004–2006	
		NY	V	NY	V	NY	V	NY	V
Üzemméret*	E Ft STÉ/ üzem	9 524	6 971	124%	100%	92 339	44 518	121%	112%
Mezőgazdasági terület összesen	ha/üzem	65,6	19,7	102%	91%	550,7	111,6	106%	101%
ebből: búza, kukorica, repce, napraforgó	ha/üzem	39,2	8,4	100%	93%	395,4	60,7	109%	100%
Földminőség	átlag AK/ha	20,7	18,3	103%	92%	21,6	19,4	101%	100%
Öntözött terület	ha/üzem	0,34	1,47	44%	80%	1,94	4,93	96%	129%
Számosállat összesen	db/üzem	8,3	12,8	80%	67%	42,2	106,5	107%	91%
szarvasmarha összesen	db/üzem	3,97	2,32	123%	91%	50,26	28,96	110%	59%
tejelő tehén	db/üzem	0,92	0,87	122%	91%	23,34	7,20	104%	80%
sertés összesen	db/üzem	7,7	13,2	63%	75%	0,8	156,3	16%	103%
anyajuh	db/üzem	23,1	10,4	69%	92%	25,1	38,4	160%	63%
baromfi összesen	db/üzem	26,2	326,9	75%	61%	0,0	3031,4	0%	113%
Saját termelésű takarmány aránya	%	82%	24%	101%	98%	99%	10%	111%	64%

* Az üzemméretet egy potenciális kibocsátást kifejező mutató, az ún. Standard Termelési Érték (STÉ) segítségével mutatjuk be, így az eltérő termelési típusú gazdaságok mérete összehasonlíthatóvá válik.

Forrás: AKI tesztüzemi rendszer adatai alapján saját számítások

kodnak, mint a vesztes egyéniek. A társas gazdaságok esetében ötszörös ez az arány. Természetesen a nyertesek javára.

A ténylegesen bekövetkezett fejlődésben csak kis szerepet játszott a föld eltérő minősége. Legalábbis az aranykorona-értékek alapján: vesztesek és nyertesek között mintegy 2 AK/ha – statisztika szerint nem szignifikáns – különbség mutatható ki. A jövő szempontjából – láthatóan – markánsabb szerepük van a hosszabb távon elvileg módosítható „adottságoknak". Szignifikáns összefüggés alakult ki a termelési szerkezet és a regisztrált fejlődés között: a nyertes egyéni és társas gazdaságok jóval nagyobb arányban (a területük 60, ill. 72%-án) termesztik a négy slágernövényt (búza, kukorica, napraforgó, repce), mint a vesztesek. Ez az összefüggés – sokak állításával szemben – már nem a támogatási rendszer következménye, hanem piaci kapcsolatokon, termelési ismereteken, megszokáson, kockázatkerülésen nyugvó termelői döntéseké. Ugyanilyen határozott, de negatív kapcsolat áll fenn a sikeresség és az állattenyésztés elkerülése, leépítése között! A nyertesek sokkal kevesebb állatot tartanak, mint a vesztesek, és jellemzően a sertés- és baromfiállományukat leépítették (vagy eleve mellőzték). Talán egyetlen reményteljes fejlemény a társasok tejtermelése, amely gondos szelekció és áldozatos fejlesztések révén a nyertesek húzóágazatává vált. A mai termelési szerkezet konzerváló hatását nem szabad lebecsülni. Mindenesetre jól mutatja, hogy az egyéniek intenzívebb élőmunka-felhasználása – a kialakult tevékenységi szerkezetben – egyelőre csak elvi lehetőség. A foglalkoztatás érdemi és ésszerű növelése esetükben is a jelenleginél változatosabb, színesebb termelési struktúrát igényelne, amihez viszont más vállalkozói mentalitásra és sok állami és partneri (integrátor, kereskedő, fogyasztói szervezetek, civil mozgalmak) segítségre lenne szükségük. Például a takarmányterülethez való hozzájutás érdekében. A vesztes egyéni gazdaságok ugyanis összes takarmányszükségletüknek mindössze 24%-át voltak képesek saját maguk megtermelni, míg a vesztes társas gazdaságok 10%-át! Kiáltó az ellentétes számpár: a nyertes egyéniek takarmányigényüknek 82%-át, a nyertes társasok 99%-át tudták saját maguk előállítani. Köztudott dolog, hogy az eredményes állattenyésztésnek elemi feltétele a saját takarmánybázis, a hosszú távra stabil takarmánytermesztésre alkalmas földterület. A kialakult, ettől a helyzettől eltérő fenti állapotot csak részben idézték elő az adottságok. Mivel a mezőgazdasági terület kicsit több mint a fele az egyéniek használatában van, nincs szó általános földhiányról. Inkább olyan gazdálkodói döntések sorozatáról, amelyeket a civil kezdeményezés, az önszerveződés és az együttműködési hajlandóság alacsony foka jellemez.

SZAKMAI ÉS VEZETŐI HOZZÁÉRTÉS

A fejlődési esélyeket, az elérhető eredményeket kétségkívül jelentősen befolyásolják az adottságok. A magyar agrárgazdaság teljesítménye szempontjából azonban ez csak egy tényező, talán nem is a legfontosabb. Az alábbi adatok szinte magyarázatok nélkül bizonyítják, hogy a „kis gazdaság", „nagy gazdaság" vita erősen eltúlzott, s az állandó bizonytalanság, az instabilitás fenntartása mellett azért is visszahúzó hatású, mert elvonja a figyelmet az egyéb fontos szakmai feladatokról. Pedig ebből nagyon is bőven akad. Az nyilvánvaló, hogy a társas gazdaságok vezetői rendelkeznek megfelelő szakirányú végzettséggel. Az egyéni gazdaságok esetében ez már nem magától értetődő. Márpedig elég egyértelmű az összefüggés a képzettség és az eredményesség között: a nyertesek 70%-a rendelkezik mezőgazdasági végzettséggel, a veszteseknek csak 59%-a (4. táblázat).

A nyertes vállalkozásoknál a képzettek aránya 5%-kal emelkedett a 2004/2006-os

4. táblázat

A szakmai és vezetői hozzáértéssel kapcsolatos adatok, nyertesek (NY) és vesztesek (V)

Adat, mutató	M. e.	Egyéni gazdaságok				Társas gazdaságok			
		2008–2010 átlaga		Változás 2008–2010/ 2004–2006		2008–2010 átlaga		Változás 2008–2010/ 2004–2006	
		NY	V	NY	V	NY	V	NY	V
Gazdaság vezetőjének életkora	év	57	53	100%	98%	50	50	99%	99%
Mezőgazdasági végzettséggel rendelkezők aránya	%	70	59	105%	100%	-	-	-	-
Támogatások*	E Ft/E Ft STÉ	0,42	0,18	130%	153%	0,41	0,21	128%	116%
Vetőmagköltség	E Ft/ha	13,6	14,7	118%	113%	15,4	11,2	114%	108%
Műtrágyaköltség	E Ft/ha	19,4	15,1	162%	168%	28,6	20,6	171%	167%
Növényvédőszerköltség	E Ft/ha	10,8	14,8	129%	127%	21,5	22,4	125%	102%
Üzemanyagköltség	E Ft/ha	19,3	21,7	119%	119%	30,3	33,6	119%	119%
Bérköltség	E Ft/fő	1133	993	136%	116%	1854	1507	129%	125%
Átlaghozamok									
búza	tonna/ha	4,5	3,5	91%	82%	4,6	3,6	94%	85%
kukorica	tonna/ha	7,4	5,9	92%	85%	7,2	6,4	91%	92%
repce	tonna/ha	2,4	1,9	93%	93%	2,4	1,6	101%	93%
napraforgó	tonna/ha	2,5	2,1	102%	101%	2,5	2,0	103%	107%
Értékesítési árak									
búza	E Ft/tonna	35,3	32,1	161%	253%	35,3	29,3	151%	157%
kukorica	E Ft/tonna	30,5	27,6	142%	189%	28,1	23,6	137%	149%
repce	E Ft/tonna	85,8	77,7	164%	152%	87,0	84,8	167%	239%
napraforgó	E Ft/tonna	71,8	66,5	141%	128%	68,0	66,8	145%	146%
tehéntej	Ft/liter	83,7	83,5	125%	123%	69,8	74,7	110%	117%
vágósertés	Ft/kg	312,1	300,2	112%	110%	308,6	304,2	98%	109%

* Azok a támogatások tartoznak ide, amelyek a jövedelmet közvetlenül befolyásolják (pl. területalapú támogatások, agrár-környezetgazdálkodási támogatások). A mutatót egységnyi üzemméretre, vagyis ezer forint Standard Termelési Értékre vetítettük.

Forrás: AKI tesztüzemi rendszer adatai alapján saját számítások

időszakhoz képest, ugyanakkor a vesztesek nem képezték tovább magukat, náluk ez az arányszám nem változott.

Örök vita tárgya a támogatások élet- és versenyképességben játszott szerepe, ezzel kapcsolatban pedig a kapcsolati tőkének és a vezetői-üzleti rátermettségnek a támogatások megszerzésében betöltött szerepe. A jelenlegi uniós támogatási rendszerben (SAPS = területi átalánytámogatás) evidens dolog, hogy a nagyobb területtel bírók több támogatásra jogosultak, mint a „kicsik". Léteznek azonban nem normatív, hanem pályázatos formában elnyerhető támogatási formák is, amelyek esetében már indokoltabb az előbbi felvetés. A vizsgálatban azonban csak azok a – részben pályázatos, nagyobb részt „normatív" – támogatások szerepelnek, amelyek a jövedelmeket közvetlenül befolyásolják (területi támogatás, agrárkörnyezet-gazdálkodási támogatás). Ezek egységnyi, termelési ér-

tékre vetített mértékei az egyéni és társas gazdaságok viszonylatában szignifikáns különbséget nem mutatnak. Más a helyzet a nyertesek és a vesztesek összevetésében: a nyertesek – egyéniek és társasok egyaránt! – fajlagosan dupla annyi támogatást szereztek meg, mint a vesztesek. Nem zárható ki a kapcsolati tőke mozgósítása, bár tágan értelmezve, az esetleges visszaéléseket nem ideértve, részben ez is beletartozik a vezetői alkalmasság fogalomkörébe (képzettség, pályázó képesség, tájékozottság stb.). A nyertesek és vesztesek eltérő költséggazdálkodása, nem különben piaci kapcsolataiban elérhető értékesítési árai szintén bizonyítják a szakmai hozzáértés előnyét.

A nyertes gazdaságok rendre jobb (feltehetően fémzárolt) vetőmagot használnak, mint a vesztesek; nagyobb műtrágyadózisokkal dolgoznak, vélhetően szakszerűbb növényvédelmüknek köszönhetően relatíve kisebb a növényvédőszer-költségük. Szintén a hozzáértéssel (gépvásárlás, optimális géprendszerek, szakszerű beállítás, gondos karbantartás stb.) hozható összefüggésbe a nyertesek viszonylag alacsonyabb üzemanyagköltsége. Az érem másik oldala pedig az, hogy a nyertesek lényegesen jobban megbecsülik, megfizetik dolgozóikat, mint a vesztesek.

A szakértelem megmutatkozik a több év átlagában elért átlaghozamok alakulásában is. Az igazán markáns eltérések tehát nem a gazdálkodási formák, nem is a területi méretek között jöttek létre, hanem a gazdaságmenedzselés különböző szintjei mentén. Legyen szó egyéni vagy társas gazdaságról – a már érintett differenciált kvalitások, gazdálkodási igényesség halmozott következményeként –, a főbb, meghatározó növények átlagos hozamában a nyerteseknek jóval kedvezőbbek az eredményei, mint a veszteseknek. A különbségek – búza esetében 1 t/ha, kukoricánál 1-1,5 t/ha, napraforgónál és repcénél 0,4-0,8 t/ha – nem csak nagyok, de azt a határt is kijelölik, amely elválasztja a nyereséges gazdálkodást a veszteségestől.

A szakértelem, a vezetői rátermettség, a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok szervezettsége közvetlenül is megtérülhet az elért értékesítési árakban. Véleményünk szerint ennek tudható be, hogy a nyertesek minden fontosabb termék esetében magasabb árat értek el, mint a vesztesek (nem életszerű arra gondolni, hogy a nyertesek portékája mindig jobb minőségű volt, mint a többieké, bár részben ez is igaz lehet). Tanulság, hogy a szervezettség, a színvonalasabb vezetés különösen az egyéni gazdaságok körében hozott látványos eredményeket: a nyertes egyéniek a főbb termények esetében tonnánként 3-8 ezer Ft-tal magasabb értékesítési árakat értek el, mint a vesztesek. A szervezettség, esetleg az integráció persze a társasoknál is meghozta a maga „felárát”.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Keszthelyi Sz. (szerk.) – Pesti Cs. (szerk.) (2010): A különböző típusú üzemek jövedelmét befolyásoló tényezők vizsgálata és nemzetközi összehasonlítása. Agrárgazdasági Információk, AKI – (2) Keszthelyi Sz. – Pesti Cs. (2012): A tesztüzemi információs rendszer eredményei 2010. Agrárgazdasági Információk, AKI – (3) Udovecz G. (2009a): Alkalmazkodási kényszer az „élelem-energia-környezet” összefüggésrendszerben. Magyar Tudomány, 4. sz. 473-480. pp. – (4) Udovecz G. (2009b): Agrárgazdasági tények és dilemmák. A falu, XXIV. évf. 1. sz. 9-16. pp. – (5) Udovecz G. (2010): A Közös Agrárpolitika reformja magyar (kutatói) szempontból. Gazdálkodás 54. évf. 7. sz. 717-730. pp. – (6) Waskenagel, M. (2009): Involving in Valueing Ecosystem Services. Word Science Forum, Budapest, 2009. nov. 6.

TARTALOM

TANULMÁNY

Udovecz Gábor – Pesti Csaba – Keszthelyi Szilárd: Nyertes és vesztes gazdaságok Magyarországon 387

Spilákné Kertész Márta: A mezőgazdasági vállalkozások vagyon- és tőkestruktúrájának tendenciái, a kapcsolódó sajátosságok kezelésének szükségessége 398

Dombi Mihály – Kuti István – Balogh Péter: Adalékok a megújuló energiaforrásokra alapozott projektek fenntarthatósági értékeléséhez 410

Szathmári László – Sebesy Zsanett – Palkó Csaba: A kiskereskedelmi árak elemzése néhány édesvízi haltermék hazai piacán 426

Stummer Ildikó – Isépy Anett – Mándi-Nagy Dániel – Németh Noémi: Az uniós iskolatej- és iskolagyümölcs-program tapasztalatai Magyarországon 434

VITA

Csete László: A Wekerle Tervről földhözragadt agrárnézőpontból 444

Sipos Nikoletta: A CO_2-adó bevezetésének várható hatása Magyarországon 450

SZEMLE

Mészáros Sándor: A zöldség-gyümölcs kisárutermelők, a TÉSZ-ek és a nagy kereskedelmi láncok kapcsolatai – könyvismertető 458

KRÓNIKA

Romány Pál: Egyenes út – meredek pálya: Dimény Imre akadémikust köszöntötte az MTA Agrártudományok Osztálya 461

Jámbor Attila – Török Áron: Az agrár-közgazdaságtan és a bioökonómia: A 28. Nemzetközi Agrárközgazdasági Konferencia tapasztalatai 465

Takácsné György Katalin – Forgács Csaba –Takács István: A lengyel agrárközgazdászok (SERiA) XIX. éves találkozója és konferenciája 471

BEMUTATKOZIK A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG II. *473*

Summary 478

Contents 482

Előfizetési felhívás 483